

HALOGENLƏR MÖVZUSUNA YENİ YANAŞMALAR

G.V.Şadlinskaya, Y.A.Hidayətova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Məqalədə kimyanın tədrisində yeni innovasiyalardan istifadə və onun nəticələrinin tədris prosesinə təsiri verilmişdir. Müasir təlim texnologiyaları tələb edir ki, hər bir dərslə müasir texniki vasitələrdən istifadə edilməklə tədris edilsin. Təlimin texniki vasitələrinə aiddir: videoproektor; diaproyektor; stasionar, daşınan ekran; kompüter; multimediaproyektor və başqaları.

Müasir texniki vasitələr (kino, radio, televiziya, maqnitofon və s.) həm şagirdlərə daha tam və dəqiq məlumat verməyə imkan yaradır, həm də klassik təlim vəsaitləri ilə nəzərdən keçirilməsi az mümkün olan və ya heç mümkün olmayan kimyəvi hadisə və proseslərə şagirdlərin vizual baxmasını təmin edir, onlarda böyük maraq və fəallıq yaradır [1].

Kimyadan kurikulumun tələbləri əsasında yazılmış (7-9-cu siniflər üçün) və hazırda tədrisdə istifadə edilən dərsliklər və müəllim üçün metodik vəsaitləri də yeni tədris vasitəsinə aid etmək olar. Bu məqsədlə kimyadan mövzular xüsusi kasetlərdən istifadə olunmaqla tədris olunmalıdır. Bu mövzulara qeyri-üzvi kimyadan halogenlər, kükürd, azot, fosfor və digərlərini aid edə bilərik.

Halogenlər mövzusu 9-cu sinifdə keçilən aktual mövzulardan biridir. Təcrübəli müəllimlər şagirdlərin 9-cu sinifdə öyrəndikləri halogenlər mövzusunda aid materialları təkrar etməlidirlər. Bu zaman şagirdlər qazandıqları praktik vərdislərdən istifadə etməklə qarşıya qoyulan problemi həll etməlidir. Məqalədə verilən material şagirdlərə aldıkları biliklərin sistemləşdirilməsində, möhkəmləndirilməsində, problemlə məsələlərin aradan qaldırılmasında kömək edəcəkdir.

Halogenlər mövzusu kollektiv, kiçik qruplar və cütlərlə iş kimi təlim formalarından istifadə edilməklə tədris edilir. Tədris zamanı istifadə edilən təlim üsullarına isə dialoji şərhətmə, interaktiv mühazirə, fasiləli oxu və müzakirə aiddir. Materialı fizika və biologiya fənləri ilə inteqrasiya etdikdə şagirdlər tərəfindən daha yaxşı mənimsənilir. Müəllim materialı öyrənmək üçün şagirdlərə dərslik və əlavə ədəbiyyat tapşırır [2].

Dərsin əvvəlində müəllim ev tapşırıqlarını yoxlayır, daha sonra isə halogenlər haqqında qısa məlumat verərək motivasiya yaradır. Dərsin məqsədini isə aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar: dövrü sistemdəki mövqeyinə əsasən halogenlərin atomlarının quruluşundakı ümumi cəhətlərin, atomların quruluşuna

görə onların valentliyi və oksidləşmə dərəcələrinin, aktivliyinin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin halogenlərin hidrogenli birləşmələrinin müqayisə edilməsi ilə şagirdlərin öz mövcud bilik və bacarıqlarından istifadə etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi.

Müəllim interaktiv mühazirə şəklində halogenləri xarakterizə edir, bunun üçün aşağıda cədvəl şəklində verilən dövrü sistem cədvəlinə baxaq:

Bildiyimiz kimi təbiətdə məlum olan qeyri-metalların sayı metallarla müqayisədə çox deyil.

Cədvəl 1-dən görünür ki, halogenlər dövrü sistem cədvəlinin **VII qrupunun əsas yarımqrupunda yerləşir. Halogenlərə flüor (F), xlor (Cl), brom (Br), yod (J) aiddir. “Halogen” sözü duzdoğuran mənasını verir.**

Cədvəl 1.

Kimyəvi elementlərin dövrü sistemində qeyri-metalların yerləşməsi								
Qrup \ Dövr	IA	IIA	IIIA	IVA	VA	VIA	VIIA	VIIIA
1	${}_1\text{H}$							${}_2\text{He}$
2			${}_5\text{B}$	${}_6\text{C}$	${}_7\text{N}$	${}_8\text{O}$	${}_9\text{F}$	${}_{10}\text{Ne}$
3				${}_{14}\text{Si}$	${}_{15}\text{P}$	${}_{16}\text{S}$	${}_{17}\text{Cl}$	${}_{18}\text{Ar}$
4					${}_{33}\text{As}$	${}_{34}\text{Se}$	${}_{35}\text{Br}$	${}_{36}\text{Kr}$
5						${}_{52}\text{Te}$	${}_{53}\text{J}$	${}_{54}\text{Xe}$
6								${}_{86}\text{Rn}$
7								

Dövrələr üzrə soldan sağa getdikcə elektromənfilik və oksidləşdiricilik xassələri güclənir, qruplar üzrə yuxarıdan aşağıya doğru qeyri-metallıq və oksidləşdiricilik xassələri isə zəifləyir. Dövrələrdə ən güclü oksidləşdirici element VII qrupun əsas yarımqrup elementləridir. Atomlarının xarici elektron təbəqəsində 7 elektron yerləşir $-ns^2np^5$. Xarici elektron təbəqələrinin tamamlanmasına 1 elektron çatır. Həmçinin dövrələrdə daha böyük nüvə yükünə və kiçik atom radiusuna malikdir. Bu səbəbdən halogenlər daha güclü oksidləşdiricidirlər [2].

Cədvəl 2.

Kimyəvi işarəsi	Elektron formulu	Nisbi atom kütləsi	Əmələ gətirdiyi bəsit maddə		
			$t^0_{\text{qaynama}} \text{ C}$	N.ş.-də aqrekat halı	Rəngi
F flüor	... $2s^2 2p^5$	19	F_2 ; - 188,13	qaz	açıq-sarı
Cl xlor	... $3s^2 3p^5$	35,5	Cl_2 ; - 34,1	qaz	sarımtıl-yaşıl
Br brom	... $4s^2 4p^5$	80	Br_2 ; + 59,2	maye	qırmızı-qonur
J yod	... $5s^2 5p^5$	127	J_2 ; + 185,5	kristal (bərk)	tünd bənövşəyi, demək olar ki, qara

Flüor qeyri-metallar arasında ən aktividir. O elektron vermir, yalnız özünə elektron birləşdirir. Atomunda boş orbital olmadığı üçün xarici elektronları həyəcanlana bilmir. Flüor bütün birləşmələrində bir valentli olur və -1 oksidləşmə dərəcəsi göstərir. Flüordan başqa digər halogen atomlarında boş d- yarımşəviyyəsi olduğundan həyəcanlanma nəticəsində sonuncu elektron təbəqəsindəki cütləşmiş s və p- elektronlar d- yarımşəviyyəsinə keçir, nəticədə xlor, brom və yodun valentliyi birləşmələrində I, III, V, VII, oksidləşmə dərəcəsi isə müvafiq olaraq -1, +1, +3, +5, +7 –yə bərabər olur.

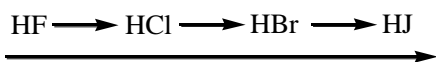
Dərs materialı evristik və qismən tədqiqatçılıq metodu ilə öyrənilir. Bu məqsədlə şagirdlərə aşağıdakı suallar verilə bilər :

1. Halogenlərin atomlarının elektron və qrafik formullarını tərtib edin.
2. Halogenlərin atomlarının axırıncı energetik səviyyəsinin ümumi elektron formulu necə yazılır ?
3. Hansı halogen atomunda həyəcanlanmış halda elektron keçidi mümkün deyil və nə üçün ?
4. Elektron keçidi mümkün olan halogenlər üçün hansı müsbət oksidləşmə dərəcələri xarakterikdir ?
5. Halogen molekullarında kimyəvi rəbitənin xarakterini müəyyən edin.
6. Halogenlərin hidrogenli birləşmələrinin formullarını turşuluq xassələrinin artması sırası ilə yazın.

Sıra nömrələri artdıqca halogenlərin sıxlıqları, qaynama və ərimə temperaturları artır. Hidrogen - halogenidlərin suda məhlulları turşu xassəsi göstərir:

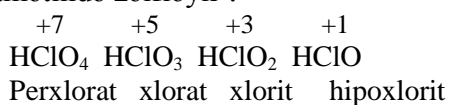

Bu xassə aşağıdakı sıra üzrə güclənir:

Həmçinin yarımqrupda atom radiusunun artması nəticəsində bu sırada hidrogen-halogenidlərin reduksiyaedicilik xassəsi artır, davamlılığı isə azalır.

Halogenlərdən yalnız flüor oksigenli turşu əmələ gətirmir. Digər halogenlərin isə oksigenli turşuları mövcuddur. Bu turşuların turşuluq xassələri oksigenin sayının azalması və ya elementin oksidləşmə dərəcəsinin azalması istiqamətində zəifləyir :

Bu turşulardan HClO_4 ən qüvvətlidir.

Brom və yod da eynitipli turşular əmələ gətirir. Eyni sayda oksigenə malik olan turşuların qüvvətliliyi xloradan yoda doğru azalır:

Xlor, brom və yodun HRO tipli turşuları isə zəifdir.

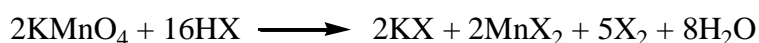
Qüvvətliliyi azalır, oksidləşdiricilik qabiliyyəti azalır.

HClO zəif turşu olsa da qüvvətli oksidləşdiricidir [3].

Halogenlərin təbii birləşmələri və alınmasına aid dərs materialının öyrədilməsi zamanı şagirdlər halogenlərin ən mühüm təbii birləşmələri və alınması üsulları ilə tanış edilməli, halogenlərin laboratoriyada və sənayedə alınması reaksiyaları misalında onların oksidləşmə - reduksiya və elektroliz proseslərinə aid bilikləri, bacarıqları möhkəmləndirilməli və inkişaf etdirilməlidir.

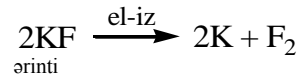
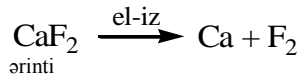
Müəllim halogenlərin mühüm təbii birləşmələrinin formullarını lövhəyə yazır və şagirdlərdən onların hansılarını tanıdıqlarını soruşur.

Halogenlərin alınma üsulları öyrənilərkən müəllim məlumat verir ki, flüor kimyəvi cəhətdən fəal olduğundan onu laboratoriyada almırlar. Digər halogenləri laboratoriyada almaq üçün ümumi üsul kimi oksidləşdiricilərin qatı halogenli turşularla qarşılıqlı təsir reaksiyasından istifadə olunur.

X= Cl, Br, J

Müəllim bildirir ki, flüor ionu fəallığına görə anionlar içərisində ən axırncı olduğu üçün, flüoru sulu məhlulda almaq olmaz. Onu sənayedə CaF_2 -nin və ya daha sərfəli olan KF və HF qarışığının ərintisinin elektrolizindən alırlar.

Brom və yodu isə bromid və yodid duzlarının olduğu dəniz suyunun içərisindən xlor qazı buraxmaqla alırlar.

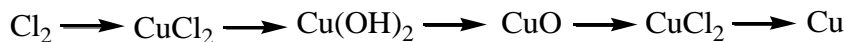
Xlordan kağız və parçaların ağardılmasında, içməli suyun dezinfeksiya edilməsində, javel suyu və ağardıcı əhəng alınmasında istifadə edilir [3].

Xlor, xassələri və tətbiqinə aid dərstdə şagirdlərə halogenlərin ən geniş tətbiq olunan nümayəndəsi kimi xlorun mühüm fiziki və kimyəvi xassələri, tətbiq sahələri öyrədilir. Xlorun xassələrinə aid təcrübələr nümayiş etdirilir və şagirdlərin özləri müvafiq nəticələr çıxarırlar. Xlor oksigen, azot və karbondan başqa qızdırıldıqda və işığın təsiri ilə əksər metallar, qeyri-metallar və mürəkkəb maddələrlə reaksiyaya girir. Müəllim aparılan reaksiyaların tənliklərini yazmağı şagirdlərə təklif edir və onlardan xlorun həmin reaksiyalarda oksidləşdirici, yaxud reduksiyaedici olduğu soruşulur.

Dərs materialı xlorun qələvilərlə isti və soyuq şəraitdə reaksiyası barədə verilən məlumatla yekunlaşdırılır və evə müxtəlif xarakterli tapşırıqlar verilir.

Ev tapşırığı:

1. Çevrilmələri yerinə yetirmək üçün kimyəvi reaksiyaların tənliklərini tərtib edin:

2. 35.5 q xlor almaq üçün neçə qram NaCl ərintisi elektroliz edilməlidir ?

3. Xlorun kimyəvi xassələrini xarakterizə edin:

a) Litiumun xlorla qarşılıqlı təsirini;

b) Dəmin tozunun xlorla yanmasını;

c) Hidrogenin xlorla yanmasını;

d) Xlorun su ilə qarşılıqlı təsirini göstərən kimyəvi reaksiyaların tənliklərini yazın.

Tapşırıqdan sonra texniki şəraiti imkan verən siniflərdə innovativ vasitələrdən - halogenlər mövzusu ilə bağlı videoçarxlardan, slaydlardan istifadə etmək tövsiyə olunur. Dərstdə istifadə edilən bu tip slaydlar vasitəsilə sinifdəki şagirdləri fəallaşdırmaq olar. Kimyanın tədrisi zamanı müxtəlif animasiyalar, Power Point-də hazırlanmış slaydlar, e-dərsliklərdən istifadə etməklə tədris effektini dəyərləndirmək olar. Kompüter və proyektordan da istifadə edilərək sinfin fəallaşdırma mərhələsində əvvəlki mövzular viktorina, müxtəlif oyunlar,

frontal sorğular və s. şəkildə soruşula bilər, problemin nədən ibarət olması, onun ətrafında tədqiqatların aparılması, hər bir şagirdin problem ətrafındakı mülahizələri, müəllimin hər bir fikrə münasibəti, ümumiləşdirmə və izahat isə slaydlar vasitəsilə həyata keçirilə bilər [4].

Halogenlər mövzusunda aid bilik və bacarıqların müəyyənləşdirilməsi üçün qarşıya aşağıdakı kimi məqsəd qoyula bilər: mövzuya aid hər bir şagirdin və sinfin mənimsəmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək; şagirdlərin test sualları ilə müstəqil işləmək bacarığını inkişaf etdirmək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Əliyev, Ə.Əzizov. Kimyanın tədrisi metodikası. Bakı Universiteti Nəşriyyatı 2006, səh.29.
2. Ş.Ə.Mustafa, İ.U.Lətifov. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün "Kimya" fənni üzrə müəllim üçün metodik vəsait. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2016.
3. V.M.Abbasov, M.M.Abbasov və başqaları. TQDK, Abituriyent, Bakı 2007.
4. N.Ə.Abişov. Müasir informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi. Bakı-"Elm" 2011, səh.157.

Г.В.Шадлинская, Е.А.Гидаятова

Новые подходы к теме галогены

РЕЗЮМЕ

В статье представлены новые использования инноваций в обучении химии и его результаты на влияния учебного процесса. Современный метод технологии требует, чтобы на каждом уроке использовались современные технические оборудования. К учебным техническим оборудованям относятся: видеопроектор, диапроектор, стационарный портативный дисплей, компьютер, мультимедиапроектор и другие.

G.V.Shadlinskaya, Y.A.Hidayetova

New approaches to the theme of halogens

SUMMARY

In the article use of new innovations in the teaching of chemistry and the impact of its results to the teaching process were given. Modern learning technologies require that each lesson be taught by the use of modern techniques. The technical equipment of training includes: video projector, diaprojector, stationary portable display, computer, multimedia projector and others.

Açar sözlər: müasir texniki vasitələr, innovasiya, halogen, dərs, tədqiqat sualı, dövri sistem cədvəli.

Ключевые слова: современные технические средства, инновация, галоген, урок, исследовательский вопрос, периодический системный график.

Key words: modern technical means, innovation, halogen, lesson, research question, periodic system schedule.